

De els bezorgt mij tranen!

Elk jaar weer weet ik al vroeg dat de lente in aantocht is. Deze keer waren de eerste pollen half december al aanwezig, van de hazelaar. Voordat die alle pollen op reis heeft gestuurd, besluit de els om hetzelfde te doen. Met name de els bezorgt mij tranen. Ook de berk kan er wat van. Dat is te verwachten: de els behoort tot de berkenfamilie. In tegenstelling tot de meeste planten die tweeslachtige bloemen hebben – elke bloem heeft dan zowel mannelijke geslachtsorganen (meeldraden) als vrouwelijke (stampers) – heeft de els aparte vrouwelijke en mannelijke bloemen. Ze zitten trouwens wel aan dezelfde boom. Dat maakt de zwarte els bijzonder. De mannelijke bloemen, die geel zijn met opvallende paarse schubben, zitten aan langwerpige katjes die wel een beetje op lange rupsen lijken. De vrouwelijke staan twee aan twee in eivormige katjes en lijken op dennenappeltjes. De els is de enige loofboom die kegels heeft. Ze rijpen in het voorjaar, zijn als onrijpe vruchtoppen groen, worden vervolgens

bruin en blijven de hele winter aan de boom hangen.

De bloemen van de zwarte els zijn niet mooi, maar dat is ook niet nodig, want ze hoeven geen insecten te lokken voor de bestuiving. De flinke voorraad stuifmeel die de mannelijke bloemen produceert wordt via windbestuiving naar de vrouwelijke stampers geblazen. In het veen zijn stuifmeelkorrels aangetroffen, waaruit valt op te maken dat de zwarte els al duizenden jaren in onze streek voorkomt.

De vrouwelijke katjes, die in de herfst uitgroeien tot de houtachtige, kegelvormige propjes, bevatten bruine, 3 mm grote nootjes die door de wind worden verspreid. Het drijfvermogen van de zaden is prima door hun kurkachtige uitsteeksels en de met lucht gevulde holten. Ze kunnen via het water gemakkelijk naar allerlei plekken drijven. Dat komt goed uit, want

de zwarte els groeit graag op voedselrijke, vochtige plaatsen met niet verzuurde grond. Hij groeit, ook als hij lange tijd in het water staat, gewoon door. Daarom staat hij vaak op vochtige, soms zelfs op moerassige plaatsen. De zwarte els heeft, in knolletjes op de wortels, bacteriën, die in staat zijn stikstof uit de lucht te binden. Dit compenseert het stikstofgebrek dat drassige grond vaak vertoont. De els maakt dus speciale knolletjes aan zijn wortels, waar die bacteriën zich goed thuis voelen. En als bacteriën zich ergens goed thuis voelen, planten ze zich waanzinnig snel voort. Dus binnen korte tijd zitten die wortelknolletjes vol met stikstof bacteriën, die van stikstof nitraat maken. Zo hebben de elzen hun eigen ondergrondse kunstmestfabriek. Hij wordt dan ook aangeplant om slechte grond te verbeteren of om erosie van rivieroeveren te voorkomen. Ook wordt hij veel op singels geplant om later hakhout te leveren en als windbreker ingezet langs akkerland. In de takken van de els zien we vaak barmsijsjes en putters. Ze snoepen het zaad uit de elzenpropjes/-kegeltjes. En elzenbladhaantjes, kleine blauwglanzende kevertjes, eten zijn bladeren. Een waardevolle boom dus. En dat wisten de boeren natuurlijk allang! Elzensingels zijn in eerste instantie, voor de komst van het prikkeldraad, aangelegd als veekering vanwege de dichte structuur. Kleine zoogdieren als wezel en hermelijn gebruiken die dichte structuren als schuilgelegenheid. Maar deze werd dus ook aangeplant om een akker te beschermen tegen

de wind. En omdat de boer verschillende diktes hout nodig had, werd een uitgekiend beheer gevoerd. Hij zorgde ervoor dat er altijd op zijn bedrijf bomen en struiken van verschillende ouderdom aanwezig waren. Droog elzenhout is zacht en taai, geel, duurzaam en gemakkelijk te verwerken. Het hout werd vroeger in de bouw gebruikt (heipalen), als boerengeriefhout en voor onderwaterconstructies, maar er worden ook klompen, bezemstelen, potloden, speelgoed en andere kleine voorwerpen van gemaakt. De bladeren van de elzen waren ook voer voor rundvee en geiten. Dat elzenhout gebruikt werd in de bouw is ook terug te vinden in de tekst "Amsterdam die mooie stad, gebouwd op palen." En die zijn voornamelijk van elzenhout. Het hout is bij gebruik onder water zeer duurzaam. Elzen werden vroeger vaak aangeplant om rivieroeveren en wegbermen te stabiliseren. Elzenhout is in water vrijwel onverwoestbaar, daarom zijn veel huizen in een waterrijke omgeving gefundeerd op elzenhouten palen. Denk hierbij aan Amsterdam en Venetië. Het is dan wel van belang dat het grondwater op peil blijft.

Rond het jaar 1000 begonnen mensen te wonen bij de Amstel. Ze maakten het land droog met dijken en sloten. In de dertiende eeuw bouwden ze een dam in de rivier. Rond die dam ontstond het dorpje dat later Amsterdam werd. Onderzoekers ontdekten dat die huizen rond 1225 al op houten palen stonden. De muren waren toen gemaakt van gevlochten takken. De daken waren van riet. Door die veelal elzen palen kon Amsterdam blijven groeien ook al was de grond zacht en nat. Sommige gebouwen hebben heel veel palen nodig. Het Paleis op de Dam staat bijvoorbeeld op meer dan dertien duizend houten palen. Vooral gebouwen van vóór 1950 – denk aan kerken, grachtenpanden en bruggen – staan nog steeds op elzenhouten palen. Na 1950 gingen mensen vaker beton gebruiken. Beton is sterker en gaat nog langer mee. De bast, vruchten en bladeren zijn geschikt voor het maken van kleurstoffen.

Afgehakt of afgezaagd elzenhout dat wordt blootgesteld aan de lucht kleurt oranje-rood. Dat oranje-rood maakte ook dat mensen geloofden dat de duivel met deze bomen te maken had. De mensen geloofden ook stellig dat er 's nachts rode vlammen rond het hout dansten. De elzen werd als een gevaarlijke en duivelse boom gezien. "Rood haar en elzenknoppen, daar kan de duivel zijn kousen mee stoppen." Ook personen met rood haar werden gewantrouwd. Natuurlijk was de boom niet allemaal ellende. Elzentakjes onder je hoofdkussens beschermen je tegen nachtmerries en als een jonge vrouw haar huid met het sap van elzenbladeren inwrijft, krijgt ze geen sproeten. Dus de elzen: al met al een waardevolle boom, die wat extra aandacht verdient!

Ria Smits

Uiteraard wil ik Adriëtte van der Wijst en Saskia Scheepens weer bedanken voor de foto's.